

İKTİSADİ KRİZ - DEPRESSİYON ve NETİCELERİ (1)

Prof. Dr. Orhan TUNA

1795-1881 yılları arasında yaşamış olan ünlü mütefekkir Thomas Carlyle işsizliği şöyle karikatörize etmektedir :

"Bu dünyada dört ayaklı hiç bir işçi yoktur ki, işsiz kalmış olsun ve istediğinden fazla iş bulamasın. Ancak iki ayaklı işçiler sözkonusu oldu mu onlara : Sizlere iş yoktur, deniliyor."

1973/1974'lerden bu yana başta Batı dünyasının çok gelişmiş eski sanayi memleketleri olmak üzere, hemen bütün dünyada, sebep ve neticeleri birbirinden bir hayli farklı olmakla birlikte, yığın işsizliği soğuk bir heyula (2) gibi ülkeler üzerinde dolaşmakta, beşeriyetin bugün bir numaralı başbelası halini almış bulunmaktadır. Gerçekten son on yıldan beri işsiz sayısı korkutucu şekilde giderek artmakta, İkinci Cihan Savaşı sonrasında en yüksek seviyesine ulaşmış olmakta, (3) enflasyonu yenmeye muvaffak olan Batı ülkeleri kütleli işsizliğe karşı çaresizlik içinde kalmış bulunmaktadır (4).

Nitekim gerek Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı'nca, gerek Avrupa Ortak Pazarı Organizasyonunca neşredilen aylık istatistik bültenlerinde (5) verilen son rakamlara göre, Avrupa Topluluğuna dahil dokuz ülkede 1971 yılında: 2.528.900 olan işsiz sayısı, yılların ilerlemesi ile birlikte giderek ve bazı istisnalarıyla artış göstermek suretiyle, 1972'de 2.818.400 milyona yükselmiş, bu arada normal bir yıl olan 1973'de bir miktar gerileme ile

2.036.000'e düşmüş, ancak 1974'den itibaren Birinci ve İkinci Petrol Şok'larının tesiri altında kalarak ressesiyona giren gelişmiş ülke ekonomilerinde işsizlerin sayısında bu sefer hızlı bir artış meydana gelmiş ve sözkonusu yılda bu sayı birdenbire 3.063.600'e çıkmış, bundan sonra da devamlı bir yükselme görülmeye başlanmıştır (1975'de 4.308.300, 1980'de 6.679.500, 1981'de 8.750.700, 1982'de 10.613.100, 1983'de 11.916.200, 1984'de sayı 12.771.400 rakamına kadar çıkmıştır.) (x) Bu meydana işsizlerin sayısında en büyük artışa 3.225.100 rakamı ile İngiltere'de rastlamaktayız.

Şimdi hususiyle gelişmiş ülkelerde "yığın işsizliği" probleminin yıllar ilerledikçe bir türlü çözülememesinin bazı makro sebepleri olduğu kabul edilmektedir. Aslında gelişmiş ülkeler topluluğu dikkate alındığı takdirde, ihracatını ve gayrisafi milli gelirden fert başına düşen payı, bazı yıllardaki duraklamalara rağmen, bir trend halinde sürekli şekilde arttıran, ödemeler dengesini koruyan, enflasyonla mücadeleyi başarı ile sonuçlandıran, aşırı fiyat artışlarını muvaffakiyetle frenleyen, para istikrarını temin eden, umumi refah seviyesini olduğu gibi, reel ücretler seviyesini de uzun yıllardan beri hiç değilse muhafaza eden, bütün bunların dışında gelişen ülkelerde kronik-yığın işsizliğin belibaşlı sebebi olan aşırı nüfus artışının aksine, nüfuslarında pek cüz'î yıllık artış yahut duraklama, hatta gerileme kaydedilen Batı memleketlerinde, halihazırda karşılaşılan yığın işsizliğinin tek sebebini 1973-1974 döneminde ortaya çıkan 'petrol şokları' ile izah etmenin tatminkâr olamayacağı kanaatindeyiz.

Gerçi sözkonusu dönemde Batı dünyasında hâkim olan 'iyi konjonktür' petrol şoklarının tesiriyle kısa bir süre içinde "res-sesiyon" durumuna sürüklenmiş ve gerçekten 'OPEC' ülkelerince petrol fiyatlarının beklenmedik ve adeta bugünden yarına denilebilecek tarzda çok mübalağalı olarak yükseltilmiş olması, gelişmiş ekonomiler üzerinde olduğu gibi, esasen ekonomileri bir hayli zayıf olan gelişen ülkeler üzerinde de ağır bir şok tesiri yapmış, fiyatlar genel seviyesinde ve işsizlik hadlerinde artışlara, para-kredi piyasalarında çalkantılara ve milletlerarası iktisadi münasebetlerde bozukluklara yol açmış, bu arada Batı memle-

(x) Nüfusla ilgili sayılar ve izahlar için bak:

Yeni Gözlem Aylık Dergisi, İstanbul, Mayıs 1982, Mart 1982, Haziran 1983, (Esas kaynaklar bu yazılarda gösterilmiştir.)

ketlerinde zirve noktasına (boom) ulaşmış olan konjonktürde hızlı bir kötüleşme başlamıştır.

Ancak aradan onbir-oniki yıl geçmiş, bu devre zarfında petrol şoklarının tesiri büyük ölçüde zail olmuş, teknik alanda alınan tedbirlerle bilhassa Batı Avrupa'da petrol tüketiminde ehemmiyetli düşmeler kaydedildiği gibi, petrol üretiminde de artışlar meydana gelmiş (Kuzey Denizi), nihayet son yıllarda petrol fiyatlarında hissedilir düşmeler olmuştur.

Şimdi biz hususiyle Batı ekonomilerinde işsizliğin gözle görülen sebepleri üzerinde başka bir yazıda durmak istiyoruz. Bununla birlikte zaman zaman yığın işsizliğine yol açan esas faktörün, bazı çevrelerce ileri sürüldüğü gibi, kapitalist iktisat sisteminin bizzat kendisi olup olmadığı üzerinde bu vesile ile kısaca durmak istiyoruz.

İktisadi hayatta diğer piyasaları olduğu gibi, emek piyasasını da mefluç hale getirmek suretiyle yığın işsizliği doğuran asıl sebebi ortaya çıkarabilmek için, 19. yüzyılın iktisat tarihine kısaca göz gezdirmekte ve klasik kriz-depresyon'ların sebepleri üzerinde durmakta fayda vardır.

Aslında iktisadi kriz ve depresyonların, dolayısıyla kütleli işsizliğin (6) gerçek sebebinin 18. yüzyılın son çeyreğinden bu yana dünya tarihinin kaderine hâkim olmuş bulunan "sanayi kapitalizmi" yahut "kapitalist sanayi sistemi" olduğu üzerinde iktisatçı-sosyolog ve sosyal siyasetçilerin çoğunun fikir birliği halinde buldukları bilinmektedir.

Filhakika Orta Çağlarda da zaman zaman bir nevi krizlere rastlanmakla beraber, bu krizlerin tabiatının tamamıyla değişik olduğu anlaşılakta, "kıtlık buhranları" adı ile modern çağlar öncesinde iktisat tarihine mal olmuş bulunan bu kabil buhranların sebep veya sebeplerinin, 19. yüzyıldan bu yana karşılaşılan "buhranlar"la, sebep ve netice itibariyle hiç bir alâka ve münasebet halinde bulunmadığı görülmektedir. (7)

Gerçekten adı üzerinde kıtlık-darlık buhranları olan klasik krizlerin bellibaşlı sebeplerini, günümüzdeki kriz-depresyonların aksine, o çağlarda haberleşme ve ulaşım vasıtalarının fevkelâde primitif olmasından, bir bölgedeki zengin hububat stoklarının, bunun yokluğundan ıstırap çeken başka bölgelere sevkedilememe-

sinden doğmakta, esasen haberleşme imkânsızlığı da neyin nerede olduğunun bilinmesine engel teşkil etmektedir.

Diğer taraftan Ortaçağ şehir-zanaat hayatında da hiç bir zaman modern çağlardakine benzer bir kriz-depresyon kaydedilmemiştir. Aslında "kendi kendini muvazenede tutan" (8) zanaat (küçük san'atlar), kapitalist sanayi sistemindekinin aksine, meçhul, belirsiz ve görünmez piyasalar için değil, belirli, sınırlı, lokal piyasalar ve umumiyetle müşteri siparişlerini karşılamak maksadıyla imalâta bulunduğundan, yine sanayi kapitalizmi çağlarında olduğu gibi, bir aşırı üretim (sur production) sözkonusu değildir. Bu itibarla hazır müşteri için üretilen mal bir stok birikimine yol açmadan, kısa bir süre içinde sürülme ve tüketilmektedir.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, 'yığın işsizliği' endüstri kapitalizminin bir ürünüdür. Gerçekten Orta Çağların zanaat hayatında rastlanmayan bu fenomen, kapitalist fabrika sanayiinin bütün hızı ile gelişme ve büyüme yoluna girdiği 19. yüzyılın başlarından itibaren çok ciddi ve ağır ekonomik kriz-depresyonlar bu yeni sistemin bir asli neticesi veya fonksiyonu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu itibarla modern çağlarda ilk cihan ekonomik krizi ile 1815 yılında karşılaşmıştır. Bunu belirli sürelerle -umumiyetle her 8-11 yıl- adeta periyodik olarak diğerleri takip etmiş, her depresyonel -kütleli işsizlikten sonra Batı Avrupa'da ayaklanmalar- ihtilâller baş göstermiştir.

Nitekim 1848 ihtilâl yılından önceki son yirmi yıl içerisinde, aynı zamanda o vakitler harekete geçen ekonomik kalkınma ile birlikte, düşünen kafaları gittikçe artan bir telaş ve heyecan kapladığını görüyoruz.

Saint-Simon, Bazard, Fourier, Enfantin, Cabet, Buchez, Louis Blanc ve Proudhon gibi sosyalistlerin görüş ve düşünüş tarzları etraflarına daha büyük bir topluluğun birikmesine yol açmıştır. Aynı zamanda bir hristiyan sosyalizminin ilk başlangıç hareketleri de kendisini kuvvetle hissettirmeye başlamıştır. Bu arada 1831 yılında Lyon'da ipek dokumacılarının meşhur isyanı patlak vermiştir. 1840 tarihlerinde Breslau şehrinde işçi ayaklanmaları ve dokumacılar isyanının, Lyon'daki karışıklığın Almanya'daki misallerinden hiç de farklı birşey olmadığı ortaya çıkmıştır (9).

Ancak İngiltere'de Chartist'ler hareketi, taşıdığı proleter damgasıyla büyük bir heyecan uyandırmıştır. Bu heyecan mezkûr harekette "emek hasılasının tamamı" için girişilen mücadelelerden ziyade, sırf sosyal siyasete müteallik taleplerden ve bu arada 1834 tarihli 'fakirler kanunu'na, çocukların çalıştırılmasına, uzun çalışma sürelerine karşı olan mücadelelerle ilgili bulunuyordu. Aslında bu hareket birkaç grevi müteakip 1842'lerde tavsamıştır (10).

1848'de Almanya'daki ihtilâlin peşisıra Berlin'de toplanan İşçi Kongresi (11) kapitalizme son verilmesi meselesi üzerinde ısrarla durmuştur. Diğer Batı ülkelerinde ve bu arada Fransa'da 1840'ları takip eden yıllarda çok ağır bir depresyon durumu baş göstermiş, bunun üzerine Paris'de işçiler tarafından yapılan kanlı 1848 Şubat ayı ihtilâli patlak vermiş, çok geçmeden bu ihtilâl bir radikalizme münce olmuş, siyasi idare ihtilâlcî hükümetin eline geçmiştir. Filhakika Batı Avrupa'nın 19. yüzyıl sosyal-siyasi tarihinde mühim bir yeri olan bu 'Temmuz ihtilâli', ancak gayet kanlı mücadelelere girişildikten sonra bastırılabilmiştir.

"Temmuz boğazlaşmaları" olarak Avrupa'nın sosyal tarihinde yer almış olan bu kanlı hareketi hemen takiben reaksiyoner mevzuat tedvin edilmiştir (12).

Öteyandan kriz-depresyon-kütleli işsizlik gibi cari rejimlerin kaderlerini tayin edecek olan son derece ağır sosyo-ekonomik hadiselerin ve bu hadiseleri takiben -İngiltere hariç- hemen bütün Batı Avrupa'da ortaya çıkan kanlı ayaklanmalar sırasında 1848 yılında K. Marx-F. Engels tarafından kaleme alınan "Komünist Beyannamesi"nin neşredilmiş olması (13), yığın işsizliği-ihtilâller-Komünist Beyannamesi arasındaki illiyet rabitasını (causalité) açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten o yılların şartları ve sosyal miliyö böyle bir beyannamenin neşrine çok elverişli bir zemin hazırlamıştır (14).

Öteyandan Almanya'da ilk şiddetli iş mücadeleleri 1871-1873 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu yıllar zarfında iktisadi konjonktür çok elverişli bir durum arzemiş, adeta zirve noktasına ulaşmıştı. İşçiler gittikçe artan bu genel refandan paylarını alabilmek için çetin mücadelelere girişmiş bulunuyorlardı. Ancak yüksek konjonktür, refah ve saadet 1873'lerde son bulmuş, bunu kütleli işsizlik faciası ile karşılaşılacak ağır depresyon yılları takip etmiştir (15). Bu arada Almanya'nın bazı şehirlerinde işçiler

arasında radikal-sosyalist hareketler, bazı sosyalist liderlerin teşvik ve tahrikiyle (16), gittikçe kuvvetlenmeye yüz tutmuştur. Orta sınıflar, münevver ve müreffeh tabakalar bu radikal-siyasi ceryanları büyük bir endişe, kısmen de gittikçe artan bir korku ve dehşetle takip etmişlerdir (17).

Fransa'da da kriz-depresyon ve netice itibariyle yığın işsizliği çok mühim ve büyük kaynaşmalara, "Paris Komünü" olarak adlandırılan kanlı çarpışmalara yol açmış, Paris sokaklarında onbinlerce insan katledilmiştir.

Diğer taraftan, İngiltere hariç olmak üzere, Almanya ve Fransa gibi zamanın iki büyük ülkesinde meydana gelen ayaklanma ve kanlı hareketler, yine aynı sebeplerden dolayı Avrupa'nın diğer ülkelerine de sirayet etmiştir. Kriz-depresyon durumu bundan sonra da belirli yıllarda ortaya çıkmış ve aynı şekilde kütleli işsizliğe meydan vermiştir (18).

Filhakika aslında 1929 yılından itibaren, önce ABD'de başlamak suretiyle, istisnasız bütün kapitalist ülkelere sirayet eden büyük ekonomik kriz (depresyon) Batı Avrupa'da bir süreden beri yerleşmiş olan oldukça sağlam ve istikrara kavuşmuş sosyo-ekonomik gelişmeyi ve siyasi dengeyi, sosyal reform hareketlerini, sekteye uğratmıştır. Netice itibariyle işsizlerin sayısı giderek artmış, sade Almanya'da yedi, ABD'de ise 16-17 milyona kadar yükselmiştir.

İşte sırf böyle ağır bir durum yüzünden ortaya çıkan radikal-politik ceryan (Nasyonal Sosyalizm İşçi Partisi Hareketi-Nazizm) yığın işsizliğine kısa dönemde çare bulacağı yolundaki keşif propagandası neticesinde 1933'te iktidara ulaşmayı başarmış, gerçekten aradan geçen üç-beş yıl zarfında ülkede işsiz kimse kalmamıştır (19).

Öteyandan aynı büyük cihan krizi-depresyonu diğer Batı ülkelerinde olduğu gibi, ABD'de de siyasi çalkantılara yol açmış, yeni bir iktisat politikası takibi vaadiyle (New Deal) ortaya çıkan Roosevelt'in liderliğindeki Demokrat Parti seçimler sonunda iktidarı ele geçirmiş, gerçekten alınan pozitif tedbirlerle bir süre sonra büyük kriz atlatılmış, işsizlik hadlerinde büyük düşmeler meydana gelmiştir.

Diğer taraftan modern çağlarda kriz-depresyon yoluyla kütleli işsizliğe, dolayısıyla yığın sefaletine, cemiyet hayatında ah-

lâki çöküntülere yol açan kapitalist sisteme karşı ilk başkaldıran, bu sistemi ağır şekilde tenkit eden "ütopik sosyalistler"den oluşan grup olmuştur (20). Daha sonraları ihtilâlcî sosyalist rejim (marksist doğma) kapitalizme karşı amansız mücadele açmıştır (21).

Esasen modern sosyalist doktrinlerin köklerini sanayi ihtilâline kadar geri götürmekte hiç bir hata sözkonusu olamaz. Gerçekten birbirlerinden tamamiyle farklı metodlara ve hedeflere sahip olan sosyalist ceryanların hemen hepsi de sosyal adaletsizliğe karşı bir protesto yanında, teşkilâtlı ve tesirli bir hareket olarak sanayi ihtilâlinin mahsulü bulunmaktadır (22). Filhakika Avrupa'nın Batısında sanayi kapitalizminin doğuşu ile birlikte, emeklerini belirli bir ücret karşılığı satmaya amade insanların sayısında korkunç denilecek ölçü ve hacimde artış meydana gelmiş, bu arada köylerden şehirlere ve sanayi merkezlerine büyük göç hareketleri başlamış (23), önce ütopik sosyalistler büyük bir sefalet ve zaruret içinde bulunan insan yığınlarının (24) dertlerine deva ve şifa bulmak için ortaya atılmışlar, bu arada mâşeri vicdanı uyarmaya ve uyandırmaya çalışmışlar, bu vahim duruma bir son vermek gayesiyle çoğu fevkalade vicdani, iyi niyetli, ancak hayal mahsulü, gerçekçi olmayan tedbirler ve tesisler teklif etmişler, kısmen de bunları, sonu olmamakla birlikte gerçekleştirmişlerdir.

Aslında bütün sosyalist doktrinlerde olduğu gibi, önce ütopikler de büyük kriz-depresyonların yegâne sorumlusu olarak kapitalizmi görmüşler, bu sistem ayakta kaldıkça yığın işsizliğini ve buna bağlı olarak kütleli ızdırap ve sefaleti önlemeye imkân olamayacağını ileri sürmüşler, bu arada aşırı "liberal ekol"ün parolası olan "görünmez el"in varlığını reddetmişlerdir (25). Neticice itibariyle sanayi ihtilâlinin doğurduğu şartlar altında kapitalist sisteme meydan okumuşlar, servetin dağılımı ve üretimi hususunda birbirinden bir hayli farklı teklifler ileri sürmüşler, bu arada kütleli üretimin ve kapitalin, sayısı gittikçe azalan kişilerin elinde toplanmakta olmasını büyük mahzuruna parmak basmışlar, ayrıca kriz ve depresyonların, endüstri cemiyetlerinde üretilen malları tüketim hususunda mal piyasalarının giderek artan kifayetsizliğinden doğduğunu ileri sürmüşler, çarenin plânlı üretime geçmek suretiyle, mal arzı ile talebi arasında bir dengeyin meydana getirilmesi, bu suretle de fazla üretime nihayet verilmesi, yani plânlı üretime geçilmesi zaruretinin müdafaa etmişlerdir. Hülâsa kapitalist sistem ötedenberi sosyalistlerin çok ağır tenkitlerine uğramış bulunmaktadır.

Aslında sosyalist doktrinler arasında bazı ortak görüşler olduğu aşikârdır. Bunlardan birincisi, üretim araçları üzerindeki ferdi mülkiyetin ortadan kaldırılması, diğeri ise iktisadi hayatta serbest rekabet müessesesinin red edilmesidir. Filhakika serbest rekabet yerine piyasanın "teşkilatlandırılması"nın şart olduğu ve böyle bir teşkilatlandırmadan maksadın ise, tüm ekonomik faaliyetlerin merkezi-cebri plânlamaya bağlanması ve tüm iktisadi teçhizatın sosyalistleştirilmesi zarureti üzerinde durmuşlardır (26).

Bu gurubun müdafaa ettiği görüşe göre, kapitalist müteşebbisler bir anonim piyasada birbirleriyle çetin mücadele vererek suretiyle plânsız ve programsız tarzda üretim yapmaktadırlar. Kaldı ki, kapitalizmin yapısına esasen spekülâtif düşünce hakim bulunmaktadır. Müteşebbis bu sistemde büyük meblağlar kaybı gibi mahvedici rizikolarla karşı karşıya bulunmakta, hatta iflas riskini göze almakta, buna karşı kapitalist teşebbüslerde çalışan işçiler sürekli şekilde işsizlik riski ile karşı karşıya bulunmaktadırlar (27).

Yine sosyalistler kapitalizmi "plânsız anarşi" olarak vasıflandırmakta, kapitalistler aralarında karşılıklı anlaşmalar olmaksızın iktisadi hayatı muntazam krizlere sürüklemekte, bu itibarla böyle bir sistemin ahlâk kurallarıyla bağdaştırılmasının mümkün olamayacağı, kapitalist temerküz projesinin işlemesi neticesinde büyük ve dev teşebbüslerin küçükleri ortadan kaldırdığını, neticede kapitalist sistemin bir fazileti olarak ileri sürülen "serbest rekabet" in havada kaldığı, yerini sürekli olarak "monopol kapitalizmi" rejimine terk ettiği, belirli sayıdaki tröst, konsern, holding ve banka gibi müesseselerin ülke ve cihan ekonomisine hakim olduğu, aynı durumun ayrıca bir "politik güç" rolü oynadığına işaret edilmekte, bu suretle aslında liberal olarak başlayan bir ceryan bir süre sonra "otoriter" bir tabiate dönmektedir (28).

Diğer taraftan 1929/1930'larda patlak veren büyük Cihan krizinden sonra Batılı devletlerin kapitalist sisteme karşı davranışlarında ehemmiyetli değişikliklerin meydana geldiği müşahede edilmektedir. Bu arada "baskı grupları" (29) (pressure groups) kapitalizmin yığın işsizliğine yol açan sivri taraflarını törpüleyecek mevzuatın yürürlüğe konulmasında giderek artan bir tesire sahip olmuş, devletin makro-ekonomik problemler karşısında sorumluluğu giderek artmaya başlamıştır.

Gerçekten ünlü İngiliz ekonomisti Keynes'den beri kapitalist ekonomiyi periyodik şekilde ortaya çıkan sarı ve ateşli hastalıklardan, iktisadi hayatı felce uğratan yüksek ateşli durumdan ancak ve ancak bir otoritenin (devlet) kurtarabileceği inancı Batı dünyasında gittikçe yaygınlaşan ve kökleşen bir kanaat halinde yerleşmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle: Ancak devletin alacağı ekonomik hayata dikkatli yön verme tedbirleri, gah plânlama ile, gah piyasalar üzerinde kuracağı tesirli kontrol cihaz ve mekanizmaları yoluyla (bu arada anti-kartel ve anti-tröst mevzuatı gibi), nihayet İkinci Cihan Savaşı sonrasında bazı Batı ülkelerinde (İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi) kilit veya anahatar durumundaki sanayi kollarının sosyalleştirilmesi suretiyle ekonomik hayata gittikçe artan müdahaleler neticesinde, kapitalist sistemi, yol açtığı sosyo-ekonomik kütleli felâketlerden arındırabilir kanaati yayılmaya başlamıştır. Aslında bu görüş veya iddiayı Birinci Cihan Savaşı sonrasında, hatta yığın işsizlik durumunun hakim ve cari olduğu günümüzde de geçerli sayan çevrelere rastlanmaktadır.

Şimdi söylediklerimizi derli toplu dile getirmeye çalışırken, çalışan insan için en büyük riskin işsizlik olduğuna tekrar işaret edelim ve modern çağlara kadar var olmayan kütleli işsizliğin sadece kapitalist sanayi rejiminin eseri ve mahsulü olduğunu yine tekrarlayalım, bu arada "Refah Devleti" veya "Refah Ekonomisi" teori ve tatbikatının yığın işsizliği endişesinden doğduğuna da işaret edelim.

Gerçekten emek piyasası bu tür kriz ve depresyonlar sonunda büyük yaralar almakta, ayrıca işsizliğin meydana getirdiği siyasi ve sosyal felâketler, ekonomik çöküntüler cemiyetlerin "maşeri ahlâk"ları ile birlikte, maddi varlıklarını da silip götürmektedir. Esasen 19. yüzyılda, hatta İkinci Cihan Savaşı öncesinde meydana gelen ihtilâllerin ve siyasi rejimlerindeki radikal değişikliklerin umumiyetle kriz-depresyon dönemlerine rastlamasının veya bu dönemleri kısa bir süre sonra takip etmesinin bir rastlantı olmadığı tarihi gerçeklerle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Filhakika 19. yüzyılda görüldüğü gibi, yığın işsizliğinden ve neticede gelir kaynaklarının kesilmesinden ağır bir yokluk ve sefalete sürüklenen kütlelerin sabırları taşmakta, düzene karşı isyan etmektedirler.

Hakikat odur ki, derin konjonktür dalgaları, yani kapitalist düzenin tabiatı neticesi olan bu son derece kritik ve meş'um

tezahürler günümüze kadar bertaraf edilememiş, uzun bir geçmişte sabırlı ve ısrarlı çalışmalara rağmen, iktisat politikası ağır sosyal problemlerin mühim bir kısmını çözmeye muvaffak olmamıştır. Yani bu arada kuvvetli konjunktür dalgaları ortadan kaldırılamamıştır. Netice itibariyle istihdamın sürekli şekilde garanti edilmesi, hiç değilse günümüzde çözülmüş olmaktan bir hayli uzak kalmıştır.

Aksine, kriz ve depresyonlar Birinci Cihan Savaşı sonrasında daha da tahripkâr ve tehditkâr tesirlere yol açmıştır (1929-1933 yığın işsizlik hadisesi ve halesi gibi). Bilindiği gibi kütleli işsizlik ancak teknik bakımdan gayrisafi milli gelirdeki kayıplarla ölçülebilen ağır masraflara, ayrıca cemiyet hayatında sosyal streslerin sari bir mahiyet almasına yol açmaktadır (30).

Bütün bu gerçeklere rağmen, 19. yüzyılda sosyalistlerin kapitalist düzen bakımından ileri sürdükleri ağır tenkidler, bu arada kapitalist sistemin "plânsız ve programsız bir anarşi" olduğu, "emeğini satmak zorunda kalan varlıksız bir proletarya sınıfının doğuşuna yol açtığı", nihayet sistemin "emeğin sömürülmesi suretiyle ancak gelişebildiği" hususundaki ithamlar ne dereceye kadar doğru ise, hususiyle 20. yüzyılın ikinci yarısında, aynı sistemin zaman zaman sebep olduğu "kütleli işsizlik" problemi bir tarafa bırakılacak olursa, bu kabil tenkit ve ithamların değerlerinden büyük ölçüde kayba uğradığı da bir vakia ve açık bir hakikattir (31).

Filhakika günümüz devletinin tipi, geçmiş yüzyıla nazaran bir hayli değişmiş, o zamanların "seyirci devlet"i, yerini "oyuncu devlet"e terk etmiştir (32).

Bununla birlikte Eduard Heimann'ın diğer bir çok fikir adamıyla birlikte söylediği gibi, "Kusur ve günahları hususunda yapılan ağır tenkitlerin gücü sayesinde kapitalizm bir iktisadi sistem olarak günümüze kadar paçasını kurtarmaya muvaffak olmuştur."

KAYNAKLAR

- 1) Dr. Koyulhisarlıoğlu (Yeni Güzlem, İstanbul, Ekim 1984) : İktisadi konjonktür kapitalist rejimlerde ekonominin umumi durumunu göstermektedir. Bu bakımdan iyi konjonktür yükselen fiyatları, artan istihdam ve gelişen sürümle birlikte iktisadi hayatın ve ekonomik faaliyetlerin umumi durumunu ifade etmektedir. Buna karşı kötü konjonktür düşen fiyatlar, daralan istihdam ve tıkanan sürümle birlikte yine ekonominin umumi manzarasını aksettirmektedir. Krize gelince, bu mefhum iyi konjonktürün kötü konjonktüre dönmesi, depresyon ise, mecmu iktisadi durumun çok sıkışık bir hüviyet ve mahiyet alması, iktisadi faaliyetlerin bir noktada durması ve tıkanması demektir. Diğer taraftan konjonktür dalgası ekonominin değişik safhalarından yukarı ve aşağı yönde meydana gelen hareketlerdir. Buna göre değişik safha: Depresyon-yükselmeye başlayan-iyi-yüksek konjonktür-tıkanma-kötü konjonktür (depresiyon). Öteyandan strüktürel değişme aslında nüfus sayısında, halkın terekküp tarzında, iklim şartlarında, arazi teşhizatında, iktisadi zihniyette, ekonomik rejimde, iktisat politikasında, siyasi rejimde, ihtiyaçlarda, büyük ve ehemmiyetli alt yapı inşaatında, yeni üretim metodlarının, ham maddelerin, enerji kaynaklarının kullanılmasında yahut enerji, ham madde ve işgücü kaybında, ayrıca her büyük savaş sonrasında harbin sebep olduğu mal, mülk ve insan zayıfatı, savaş tazminatı, halkın umumi sağlık durumunun kötüleşmesi, cemiyet hayatında müesses ahlâk nizamının sarsılması vesaire gibi "bünyevî değişmeler" meydana gelmektedir. Bunun dışında enflasyon da "strüktürel" değişmeler üzerinde çok mühim rol oynamaktadır. Bu arada 'trend' bir ekonominin uzun dönemli olarak umumi yönü (nüfus hareketleri, umumi ekonomik hedefler, yani strateji) demektir. Aslında bütün konjonktürel değişmeler 'trend'den sapmalar manasına gelmektedir. Diğer taraftan konjonktürel mevsim işsizliği ile, "işsizlik" birbirinden ayrı olarak ele alınmak lâzımdır.
- 2) Tabir Friedrich Wilhelm Nietzsche'ye aittir.
- 3) Finheit Dergisi (Federal Almanya Maden Ocakları İşçileri Sendikası'nın neşir organı, Kassel 1.3.1985.)
- 4) Enflasyon nispetleri bu tabloda görölmektedir. Bk. Yeni Güzlem, Nisan 1985, İstanbul.

OECD Raporuna göre, 1984 Mayıs - 1985 Mayıs 12 aylık dönemde enflasyon oranları şöyledir :

<u>Ülkeler</u>	<u>12 Aylık (%)</u>	
Japonya	1.6	Kanada 3.9
F. Almanya	2.2	Avusturya 3.8
A.B.D.	3.7	Belçika 5.3
Fransa	6.5	Yunanistan 17.0
İngiltere	7.0	İspanya 10.2
İtalya	9.4	Portekiz 22.3

5) EUROSTAT, Bruxelles (Luxembourg) 1. 1985 ve 3. 1985.

Hususiyle gelişen ve az gelişmiş memleketler için en büyük sosyal facianın, hanüman söndüren, tüten bacaları susturan afetin yığın ve sürekli işsizlik durumu olduğu bir gerçektir. Öte yandan "işsiz" in tarifi hususunda EUROSTAT'da şu cümleye rastlanmaktadır (Eurostat 1984). İş arayanın onbeş yaşını geçmiş ve altmışbeş yaşını tamamlamış olması, ilgili çalışma teşkilatına bizzat müracaat etmesi, haftada yirmi ve daha fazla saatle devamlı olarak bir işte işçi sıfatıyla çalışmaya talip olması, halen hiç işi bulunmaması yahut haftada yirmi saatten daha az çalıştığı bir işi olması, çalışamayacak derecede hasta olmaması, ihtiyarlık ve malüliyet rantları almamakta bulunması, Ortak Pazar ülkelerinin birinde ikâmet etmekte olması, talip olduğu işde işçi olarak çalışmaya razı ve bu maksatla ilgili çalışma teşkilatına sürekli olarak başvurması. Diğer taraftan "gizli işsizlik", yapılması istenilen herhangi bir iş için yeterli sayıda işçi mevcut olmakla birlikte, pek az işsiz işçi görülmekte, yani yapacak pek az işi olmakla beraber, pek az şeyle geçinmek durumu söz konusu bulunmaktadır. Nihayet işsiz kütle arasında "gizli rezervler" olarak tasnif edilen gruplar içinde başta kadınlar ve gençler gelmekte olup, gerçi bunlar çalışmak istemelerine rağmen, resmi çalışma organlarınınca bunlara ne bir işe girme hususunda tavassutta bulunulmakta, ne herhangi bir işsizlik yardımı yapılmaktadır.

6) İngilizce ve Almancası: Mass-Unemployment-Massenarbeitslosigkeit'dir.

7) Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, Tarihde Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti, İkinci Tabı, İstanbul 1985, Eser hakkında önsöz için bak: Orhan İna, Yeni Gözlem Dergisi, Mayıs 1985.

Müellif bu eserinin bir yerinde haklı olarak "Batı Avrupa memleketlerinde 19. asır ortasından yirminci asır ortalarına kadar tam yüz senelik zaman zarfında, az-çok muntazam fasılalarla tekrarlanan 'cyclique' buhranlar bir müddetten beri görünmez oldu" demektedir. (Kitabın birinci baskısının tarihinin 1950 olduğu hatırlanmalıdır.)

8) Tabir Werner Sombart'a aittir. Bak: Orhan İna, Küçük Sanayi Meseleleri, İstanbul 1951.

9) Ludwig Heyde, Sosyal Siyaset (Aslı Almanca olan bu eser merhum Prof.

Sabri Ülgener ve Prof. Orhan İna tarafından müştereken ve metne sadık kalınarak Türkçe'ye çevrilmiş, ancak bugüne kadar basılamamıştır.)

- 10) Aynı eser.
- 11) Aynı eser.
- 12) G. Kessler, adı geçen eser.
- 13) Orhan İna, Sosyal Siyaset, İstanbul 1985.
- 14) Bu toplantının daha sonraki yıllarda doğacak olan son derece radikal yeni bir harekete (sosyal demokrasi) olduğu gibi, komünist manifestosunun neşrine de elverişli bir zemin hazırladığı muhakkaktır.
- 15) G. Kessler, İctimai Siyaset.
- 16) Bu sosyalist-komünist liderler arasında 1919'larda katledilen Rosa Lüksemburg ve Liebknecht sayılabilir.
- 17) Nitekim 1920 yılından İkinci Cihan Savaşı senelerine kadar aşağı yukarı yirmi yıl süre ile Büyük Britanya, sayısı hiçbir zaman bir milyondan aşağı düşmeyen bir işsizler kütlesine sahip bulunuyor. Bu durum İngiliz cemiyeti için gittikçe endişe verici bir vasat yaratmış bulunuyordu (G. Kessler'in işsizlikle ilgili gayri matbu Almanca notları).
- 18) Henrich Herkner, Arbeiterfrage, Cilt I.
- 19) G. Kessler, İctimai Siyaset.
- 20) Yaptığımız kaba bir tasnife göre, 19. yüzyılın birinci yarısında ütöpik sosyalizm, aynı yüzyılın ikinci yarısında marksizm (komünizm), nihayet yirminci yüzyılda, ilk ceryanın tarihe malolması, yahut ehemmiyetini büyük ölçüde kaybetmesi neticesinde Batı yarım küresinde gerçek demokratik prensiplere dayanan demokratik sosyalizm yaygın hale gelmiştir.
- 21) 1947/1948 tarihli Komünist Beyannamesi ve 1864/1876 Birinci Enternasyonal hareketi. Her ikisi de günümüzde sosyal tarihin malı olmuş, tatbik kabiliyetleri kalmamıştır (Das kommunistische Manifest).
- 22) Orhan İna, Sosyal Siyaset, İstanbul 1985.
- 23) Sosyal Siyasetle uğraşan ilim adamları bu harekete "köyden kaçış" demektedirler: Landflucht, Rural Exodus. Bu hususta geniş bilgi için: Walter Weddigen, Sozialpolitik, MÜnich 1932.
- 24) K. Marx'ın tabiriyle Proletarya, Marx ikibin yıl geri gitmek suretiyle Roma İmparatorluğu'nda toprak kölelerine verilen bu ismi sanayi kapitalizminin doğurduğu modern sanayi işçisine yakıştırmıştır. Bu hususta bak: Goetz Briefs'in ünlü eseri, Das geverbliche Proletariat, in: Grundriss der Sozialökonomik, Separatdruck aus Abteilung IX/ Teil I.
- 25) Ütöpik sosyalistler arasında bellibaşlıları Sismondi, Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier, Joseph Proudon ve başkaları sayılabilir. Bak: Orhan İna, adı geçen eser.

- 26) Aynı eser.
- 27) Walter Weddigen, Sozialpolitik, München 1932.
- 28) Walter Theiner, adı geçen eser.
- 29) Staat und Politik, adı geçen makale.
- 30) Unemployment in a prosperous economy. A Report of the Princeton Manpower Symposium, May 13-14 1965. Edited by William G. Bowen and Frederick H. Harbison.
- 31) Elisabeth-Liefmann Keil, adı geçen eser.
- 32) Orhan Tuna, adı geçen eser.
- 33) Staat und Politik, adı geçen makale, Ernst Fraenkel.